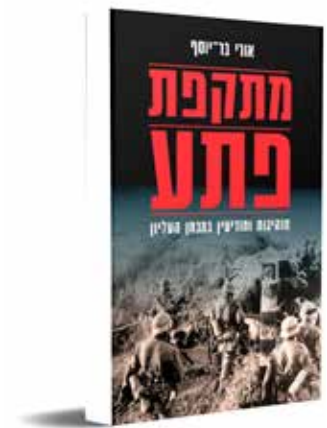

של הפתעת יום הכיפורים 1973, כאשר התרחש מעבר חד מתחושת ביטחון ורהב אחרי מלחמת ששת הימים לתחושת אובדן ביטחון לאומי ומורא, וחשש לעתידו של "הבית השלישי". מתקפות פתע מוצלחות משתקות את היריב ומוציאות את מקבלי ההחלטות משיווי משקלם. לעיתים הן משבשות את כושר הלמידה של הקורבן, שאינו מצליח להתאושש ומפסיד במערכה. עם זאת, בספר מוצגים מקרים שבהם הצד המופתע הצליח להפיק לקחים חשובים, להתגבר על ההפתעה ולנצח במערכה כולה.

לדידו של בר־יוסף, מרבית ההפתעות הנדונות בספר נגרמו לא בשל כשלים מערכתיים כמו ארגוני מודיעין כושלים וחוסר יכולת איסוף, או צבאות שלא הוכנו נכון למלחמה, אלא בגלל אדם אחד או שניים (בדרך כלל מנהיג מדיני או מפקד צבאי ואיש המודיעין שלצידו), שהעריכו כי האויב לא יתקוף ודבקו בקונספציה, גם כשזו לא הייתה רלוונטית עוד.

לפי בר־יוסף, שורשי הכשל ההתרעתי נובעים לא פעם מפעולות מודעות של ראש ארגוני המודיעין (עמ' 20). כך למשל הוא טוען שאלי זעירא, ראש אמ"ן במלחמת יום הכיפורים, הטעה את הקברניטים בכך שלא סיפר להם על אי־הפעלת אמצעי האיסוף המיוחדים. לעומתו צ'רלס וילובי, קצין המודיעין של הגנרל מק'ארטור במלחמת קוריאה, התאים את הערכתו למדיניות מפקדו (עמ' 245). השאלה שמטרידה את בר־יוסף היא מה מניע את המעורבים בדבר – קברניטים, מצביאים או אנשי מודיעין – ומדוע הם מסרבים להכיר בשינוי בתמונת המציאות.

למרכיב האנושי מוקדש מקום מרכזי בספר, ובר־יוסף מבצע באמצעות סקירת ספרות מקיפה "ניתוח פסיכולוגי" של אנשי המפתח שהיה ביכולתם, בראייתו, למנוע את מתקפות הפתע. במסגרת זו הוא מנתח את המבנה האישיותי והמשפחתי שלהם, את יחסם למנהיגים אחרים (סטלין האמין להיטלר והזדהה עימו, כי היה דומה לו) (עמ' 155) ואת השפעת ההיסטוריה של משפחתם הקרובה (מק'ארטור הושפע עמוקות מכך שאביו לא הפך לרמטכ"ל). מקום נרחב בספר, אולי נרחב מדי, מוקדש לניתוח מבנה האישיות והתכונות של המנהיגים – פראנויה, חשיבה קונספירטיבית אצל סטלין, שחצנות וחוסר סובלנות אצל זעירא לעומת קודמו אהרון יריב, שטיפח את קציני המחקר – הנחה אותם לפעול בזהירות ועודד אותם להכיר בטעויותיהם ולבדוק אותן.

"מתקפת פתע" – ספר על העבר או על העתיד?

אורי בר־יוסף, מתקפת פתע – מנהיגות ומודיעין במבחן העליון", הוצאת דביר, 2019, 480 עמודים

דוד סימן טוב

בספרו "מתקפת פתע" חוזר אורי בר־יוסף לסוגיה שמטרידה אותו ברבים מספריו, והיא קריסת ההתרעה ואחריותם האישית, בראייתו, של ראשי קהילת המודיעין בישראל למחדל. לצד מלחמת יום הכיפורים שבה עסק בעבר, הוא בוחן בכתיבה קולחת ורחבת יריעה מתקפות פתע מוכרות אחרות במאה ה־20 – ב'מבצע ברברוסה' (פלישת גרמניה לרוסיה במלחמת העולם השנייה) ובמלחמת קוריאה.

חלקו הראשון של הספר מהווה מסגרת תיאורטית והיסטורית למהותה של מתקפת פתע במאה ה־20, והוא מתחקה אחר הסיבות – המודיעיניות (חוסר מידע או חוסר הבנה), האישיות, הקבוצתיות והארגוניות – שבעטיין הצד המותקף מצא עצמו לא מוכן. החלק השני מוקדש לשלושת האירועים שבהם כשלו אנשים שהתמודדו עם ניסיון הפתעה בשדה הקרב, כל אירוע מנותח באופן דומה:

- תיאור החלטת הצד היוזם לצאת למתקפה;
 - תיאור ההכנות;
 - מידת האיום שהקורבן ייחס למתקפה כזו;
 - המידע שקיבל הקורבן על הכוונה וההכנות;
 - תהליכי ההערכה וקבלת ההחלטות בצד הקורבן.
- מתקפת פתע היא אירוע מדהים – ולא רק מפתיע – כאשר צד אחד במערכת האסטרטגית מבין פתאום שהוא פעל על בסיס תפיסת איום מוטעית באשר לשחקן האחר. כאשר התדהמה הזו כרוכה באובדן גדול, התוצאה היא טראומה לאומית לשנים רבות (עמ' 15-16). זהו המקרה

מלחמת קוריאה – פלישה צפון קוריאה ופלישת סין לדרום קוריאה (1950)¹

כוח פנימיים), אך כאמור הוא שם את הדגש על כישלונם של הבכירים. כך למשל, ניתן לראות את עוצמת ההכחשה של סימנים שסתרו את הקונספציה בכך שגם כשנתפסו סיורים חודרים – ברוסיה או בסיני – ומתחקור של הנתפסים עלה בבירור כי צפויה מלחמה, עדיין ראו בכך (סטלין או זעירא) הונאה או פרובוקציה, וסירבו להכיר בכך שמדובר בשינוי מהותי בתמונת המצב, שמחייב להביא לשינוי בהערכת המודיעין. גורם נוסף הוא היוזמה האישית שהובילה, בראייתו של בריוסף, לתוצאה ההרסנית (עמ' 303) – הוא מתייחס כאן למשל להחלטת זעירא לא להפעיל את "האמצעים המיוחדים" ולא לדווח על כך, וכן להחלטת וילובי לא לשתף גורמי מודיעין בתחקור של שבויים. ההסבר של זעירא, שלפיו ההחלטה שלא לדווח על כך נבעה מתפיסת הפיקוד שלו ("דברים שהם בתחום אחריותי, אני לא מביא למפקדים שמעליי") אינו מתקבל על דעתו של בריוסף. מנגד, זעירא אינו מעלה על דעתו את חיוניות הרעיון של שיח משותף עם הקברניט כבסיס לגיבוש מדיניות, גישה שהחלה רווחת בצה"ל בעשורים האחרונים.

מבצע ברברוסה – מתקפת גרמניה נגד ברית המועצות (1941)²

עם זאת, מתקבלת תחושה לא נוחה מהניתוח הזה, מעבר לכך שהכותבים שעליהם מתבסס בריוסף לא ביצעו טיפול פסיכולוגי למנהיגים ולאנשי המודיעין, עולה השאלה כיצד ניתן להסביר באמצעות מבנה אישיות זהה צעדים סותרים (במקרה של סטלין, למשל, את הזלזול במודיעין, ולאחר שהופתע – את רצונו להקשיב למודיעין). נוסף על כך, מתן דגש רב לממד האנושי מפחית את העיסוק בהיבטים התפיסתיים, קרי חוסר הבנה של התפיסה המצרית במלחמת יום הכיפורים כתשתית קונספטואלית, שהובילה בהכרח לכישלון. לדידו של בריוסף, מרבית ההפתעות הנדונות בספר נגרמו לא בשל כשלים מערכתיים כמו ארגוני מודיעין כושלים וחוסר יכולת איסוף, או צבאות שלא הוכנו ככון למלחמה, אלא בגלל אדם אחד או שניים (בדרך כלל מנהיג מדיני או מפקד צבאי ואיש המודיעין שלצידו), שהעריכו כי האויב לא יתקוף ודבקו בקונספציה, גם כשזו לא הייתה רלוונטית עוד. הזווית האישית מאפשרת גם לפשט מאוד את הדיון – יש מי שצדק לכל אורך הדרך (צבי זמיר או אהרון יריב) ויש מי שטעה והיטעה (אלי זעירא ויונה בנדמן). בריוסף מצביע על כשלים ברמת היחיד (כמו דיסוננס קוגניטיבי, אשר מוביל להתעלמות ממידע חדש ומאתגר) וגם על היבטים קבוצתיים (כמו לחץ חברתי) וארגוניים (מידור, חוסר פלורליזם ומאבקי

המתח שבין מדיניות ולמודיעין – הן במבצע ברברוסה והן במלחמת יום הכיפורים עלה חשש שהעלאת כוונות או יירוט של גיחות צילום של היריב (ברוסיה) עלולים להביא להסלמה, ולכן קורבן מתקפת הפתע, אשר לא רצה במלחמה, נמנע מאימוץ הערכות מודיעין שהיו מובילות בהכרח להסלמה. מכאן הפער

בכלל – ללמידה אסטרטגית שהייתה דרושה במערכת הביטחון הישראלית.

לצד ניתוח של מקרי המבחן כולל הספר סקירה של מתקפות פתע במאה ה-20, הן בפרוץ העימות והן במהלכו. מעבר לשאלה אם נכון להגדיר מתקפות תוך כדי עימות כמתקפות פתע אסטרטגיות, כאשר במתקפה תוך כדי עימות המערכת דרוכה ומוכנה, ואז ההפתעה – אם קיימת – היא טקטית או אופרטיבית, אך ודאי לא אסטרטגית. דומה שהסקירה מתארת היסטוריה יותר מאשר איום עתידי. אין זה מקרה שחותרת את הסקירה ההיסטורית המתקפה על המגדלים התאומים בניו יורק ב־11 בספטמבר 2001, בבחינת מתקפת פתע שונה וחסרת תקדים. ואולם, ההתייחסות להתערבות הרוסית בבחירות לנשיאות ארצות הברית ב־2016 (עמ' 75) לא נראית מתאימה למושג מתקפת פתע.

אם נבחן את המלחמות והעימותים שבהם ישראל הייתה מעורבות בעשורים האחרונים, היא לא נזקקה להתרעה על מתקפת פתע של היריב משום שהעימותים היו ביוזמתה. הגדרת ההתרעה על מתקפה פתע צבאית, שאליה מתייחס בריוסף כמשימה מודיעינית מרכזית, נראית פחות רלוונטית בימים של טלטלה אזורית, עליית דאע"ש וירידתו, נושא הסייבר, מערכות דיס־אינפורמציה, חתירה תחת משטרים דמוקרטיים, וכל זאת כאשר צבא סוריה לא צפוי לאיים על ישראל ביוזמה מפתיעה, בשעה שהיחסים האסטרטגיים עם מצרים איתנים והמלחמות שנראות באופן הן מלחמות של טילים (מדויקים), סבבים של רקטות וה"מערכה בין מלחמות" (מב"ם).

אם נבחן את המלחמות והעימותים שבהם ישראל הייתה מעורבות בעשורים האחרונים, היא לא נזקקה להתרעה על מתקפת פתע של היריב משום שהעימותים היו ביוזמתה. הגדרת ההתרעה על מתקפה פתע צבאית, שאליה מתייחס בריוסף כמשימה מודיעינית מרכזית, נראית פחות רלוונטית בימים של טלטלה אזורית, עליית דאע"ש וירידתו, נושא הסייבר, מערכות דיס־אינפורמציה, חתירה תחת משטרים דמוקרטיים, וכל זאת כאשר צבא סוריה לא צפוי לאיים על ישראל ביוזמה מפתיעה, בשעה שהיחסים האסטרטגיים עם מצרים איתנים והמלחמות שנראות באופן הן מלחמות של טילים (מדויקים), סבבים של רקטות וה"מערכה בין מלחמות" (מב"ם).

בין טעות מודיעינית לבין מדיניות, אולי מוטעית אבל לגיטימית. כך למשל, אפשר שהיה היגיון בשאיפתו של סטלין לנסות לדחות את המלחמה עם הגרמנים ככל הניתן, משום שלא סמך על הצבא האדום ורצה לתת לו זמן להשתקם, ולכן העדיף שלא לקבל את הערכות המודיעין. בהקשר זה יצוין ציטוט של שר החוץ הרוסי מולוטוב: "מאשימים אותנו כי התעלמנו מהמודיעין, כן, הם התריעו בפנינו, אבל אם היינו מקשיבים להם היינו נותנים להיטלר אמתלה להתקיף אותנו מוקדם יותר. ידענו שהמלחמה עומדת לפרוץ בקרוב ושנחנו חלשים מהגרמנים. עשינו ככל יכולתנו לעכב את המלחמה והצלחנו" (עמ' 103).

בין מחקר לבין איסוף – בספר עוברת כחוט השני העדפה ברורה של מידע על פני הערכה. בריוסף עושה האדרה של גורמי האיסוף (בישראל – צבי זמיר ראש המוסד, ויואל בן־פורת מפקד יחידת האיסוף) לעומת גורמי המחקר (בראשם אלי זעירא ויונה בנדמן, ראש ענף מצרים במחלקת מחקר), והדבר משקף העדפה של מידע עובדתי לעומת הערכה מחקרית. אומנם הפלישה של צפון קוריאה לכיבוש חצי האי מלמדת על קושי של מודיעין אנושי לחדור למשטר הדיקטטורי הסגור (אז כהיום), אולם דומה שכישלון ההערכה האסטרטגית של היחסים במשולש ברית המועצות–סין–צפון קוריאה מלמד על כישלון תפיסתי. לפי המודיעין האמריקאי, סטלין – ולא מנהיג צפון קוריאה – היה מרכז הכובד של המשולש, ולכן אם הסובייטים לא היו מעוניינים להיכנס לעימות (כל עוד הארסנל הגרעיני שלהם עדיין לא מוכן), לא הייתה צפויה פלישה צפון־קוריאנית. הדבר מלמד על כך שההתבססות על מערכת איסוף, טובה ככל שתהיה, לא הייתה מחסנת מערכות מודיעיניות מקונספציות מוטעות, והיתלות ברכיב האיסוף היא בעייתית. בשום מקום, מסווג ככל שיהיה, לא מופיע מידע המאפשר להבין את אופי היחסים האסטרטגיים במשולש האמור, ולכן מתחייבת הבנה מופשטת. ההבנה היא לב־ליבו של תפקיד המחקר האסטרטגי.

מערכת למידה – בריוסף מייחס חשיבות רבה ליכולת הלמידה האישית והארגונית כבסיס לניצחון במערכה כולה. מצד אחד הוא מציג את סטלין במבצע ברברוסה, אשר לאחר שהופתע הפך את עורו, החל להתייחס בפתיות לגנרלים שלו והדבר הוביל, בין היתר, לניצחון במערכה על מוסקבה. מצד שני הוא מתאר את צה"ל כמערכת לומדת, לכאורה, כאשר בפועל הוא מציין רק את המקום המרכזי שתפס ראש המוסד צבי זמיר, ואת דחיקתו של אלי זעירא ממעגל קבלת ההחלטות. לא ברור כיצד הלמידה הטקטית של כוחות השריון בהתמודדות עם טילי הנ"ט (סאגר), המתוארת בספר, סייעה – אם

מלחמת יום הכיפורים – פלישת צבא מצרים לסיני (1973)³

האם זהו ספר על העבר או ספר על העתיד? שאלה שהקורא נותר ללא תשובה עליה אם מתקפות הפתע המתוארות בספר בפרטי פרטים מאפיינות את האתגרים של המאה הקודמת, או שניתן ללמוד מהן על האתגרים של המאה הבאה. מהזווית הישראלית נראה כי האיומים המרכזיים שעומדים על ישראל הם במקרים רבים של אויב נעלם בתווך התת-קרקעי או בחסות אזרחים, והאתגר המודיעיני הוא לחשוף אותו במהירות רבה ובאופן מדויק. נוסף על כך, דומה שבפני האנושות ניצבים איומים גלובליים חדשים כמו שינויי אקלים, מגפות (דוגמת הקורונה) ושינויים דמוגרפיים, ועל קהילות המודיעין להתייחס גם אליהם משום שהם מהווים אתגר לביטחון הלאומי במובן הרחב, ולא להתמקד באיומים הצבאיים בלבד.

דוד סימן טוב הוא חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי במסגרת תוכנית 'ביטחון לאומי ודמוקרטיה בעידן של פוסט-אמת ופייק ניוז'.

הערות

- 1 Millet, R. A., n.d., "Korean War", Encyclopaedia Britannica. <https://www.britannica.com/event/Korean-War/Back-to-the-38th-parallel>
- 2 Ralph Zuljan, 2018, Map of Operation Barbarossa, June 21 — September 1, 1941. <https://www.onwar.com/wwii/maps/efront/05efront.html>
- 3 אתר יד לשריון, מפות של מלחמת יום הכיפורים. http://yadlashiryon.gal-ed.co.il/Info/hi_show.aspx?id=50959&design=&levelId=64575&t=2

ספרו של בריוסף בוחן מקרי מבחן שעיצבו את המאה ה-20 בעיקר מזווית ראייה אישית, עד שניתן כמעט לכנותו "מתקפת פתע אישית". הוא מציג — בחוכמה שבדיעבד — טעויות אסטרטגיות של קברניטים, מצביאים וראשי ארגוני מודיעין, אך לא משכנע שמדובר בטעויות בלתי נמנעות הנגזרות מאישיותם, כי הרי כל המעורבים בדבר רצו להצליח ולנצח. גם אם חלקם היו בעלי מאפייני אישיות נרקסיסטיים או פרנואידיים, הרי במקרים אחרים מאפייני אישיות אלה לא מנעו מהם להצליח במערכה או בהערכת מודיעין. זאת ועוד, הוא מקטין באופן בלתי נמנע את חלקם בכישלון של המערכת המודיעינית כולה ושל תהליכים פנימיים בתוכה, ומול הדרג המדיני.